

Säkerhetspolitik och operativ krigsplanläggning 1945–1980

Reflexioner kring några problemställningar

Inträdesanförande i Kungl Krigsvetenskapsakademien avd I den 22 november 2005 av överstelöjtnant och fil mag Bengt Wallerfelt, doktorand vid historiska institutionen Stockholms Universitet

Sedan flera år har författaren bedrivit forskning med fokus på den svenska operativa krigsplanläggningen tiden efter andra världskriget (VK II). Delresultat har bl a publicerats i boken *Si vis pacem – para bellum. Svensk säkerhetspolitik och krigsplanering 1945–1975* (FHS 1999). Forskningsarbetet har efterhand fortsatt med målsättningen att presentera en avhandling i ämnet 2006. Arbetet bedrivs inom ramen för forskningsprojektet FOKK, Försvaret och det kalla kriget, vid FHS. Avsikten med denna artikel är inte att presentera avhandlingsutkastet, utan att sätta fokus på några områden som vid en första analys av det empiriska materialet framstår som särskilt intressanta när det gäller krigsplanläggningsproblematiken under studerad tid. Det är fråga om en första ansats, och de reflexioner som görs är preliminära. Några försök till slutliga tolkningar kommer därför inte att presenteras.

Det vore att föregripa forskningsresultaten. Problemställningarna anknyter till såväl operativa och taktiska som organisatoriska frågor. Någon fullständig notapparat kommer inte att redovisas, men där så befunnits lämpligt görs referenser till adekvat källmaterial.¹

Ingångsvärden

Krigsmakter har i alla tider haft interna och externa problem att brottas med. Detta gäller även den svenska krigsmakten. I alla försvarsstrukturer finns också en tröghet och en viss konservatism inbyggd, liksom inte sällan kulturella skillnader mellan officerskårerna. Som exempel var den nyexaminerade svenske officeren inte bara utbildad inom krigsmakten i internatform, han var också knuten till ett regemente (motsv) inte sällan med traditioner långt tillbaka i tiden, något som sannolikt också präglat honom som människa.² Krigs-

1 Avhandlingsutkastets empiriska material består i stor utsträckning av f d kvalificerat hemligt material, både från HKV:s arkiv, Krigsarkivet och utländska arkiv. Vissa uppgifter är fortfarande belagda med s k förbehåll.

2 Se Borell, Klas: *Disciplinära strategier*. Eslöv 1989.

maktens officerskårer var därför – oavsett försvarsgrenstillhörighet, vapenslag och truppslag – ingalunda homogena. De skilda officerskulturerna torde vara *en* anledning till att man ända upp i krigsmaktens högsta ledning inte sällan finner skarpa motsättningar mellan ledande officerare, liksom strider mellan försvarsgrenarna, men också inom dessa. Försvarsgrenarna utgjorde konkurrerande byråkratiska strukturer.³ Men även aktörer och särintressen utanför försvarsmakten har haft stort inflytande på beslutprocesserna, liksom självfallet statsmakterna.⁴

För en historiker är det inte svårt att finna företeelser i den svenska krigsmakten och i krigsplanläggningen studerad tid, som vid en första anblick kan framstå som svårförklarliga. De som en gång tog beslut kunde dock inte se in i framtiden. Nittonhundratalet, och då särskilt tiden efter 1945, var historiskt sett en extremt revolutionär period med samhällen i snabb omvandling på i princip alla plan, bl a en hisnande snabb teknisk utveckling.⁵ Detta underlättade inte beslutsfattarnas situation. Vad här sagts är angeläget, då syftet med denna uppsats inte är att ”leta fel”, utan

att lyfta fram och problematisera några områden som framstår som centrala.

Hypotes och frågeställningar

Den problematik som här berörs kan sägas utgå från en övergripande hypotes när det gäller principerna för organisation och utveckling av ett lands försvar:

Om balans eftersträvas, liksom ett optimalt utnyttjande av befintliga samhällsresurser, krävs obetingat ett tydligt samband mellan krigsstrategi, fredsstrategi och förbandsproduktion. Fredsstrategin måste ha krigsstrategin som riktmärke, inte tvärt om!⁶

Denna hypotes leder till följdfrågor som t ex:

- Hur utformades den operativa krigsplanläggningen efter VK II?
- Vilka var de styrande faktorerna?
- Fanns någon gemensam krigsstrategi om vilken konsensus rådde i den militära ledningen, en krigsstrategi som även omfattades av den politiska ledningen?
- Förekom försvarsgrensstrider?

3 Se Åselius, Gunnar: ”Småstatsstrategins logik”, i Wedin, Lars (red) och Åselius, Gunnar: *Mellan byråkrati och krigskonst*, Stockholm 1999.

4 Här kan som exempel det sk ”militärindustriella komplexet” nämnas. Namnet är till del missvisande då politiker i form av t ex regering och riksdag ofta spelat en mycket central roll i detta komplex. Se bl a Agrell, Wilhelm: *Rustningens drivkrafter*, Studentlitteratur 2002.

5 Kissinger, Henry: *Försvar och Utrikespolitik – Amerika vid skiljevägen*, passim. Hörsta förlag, Stockholm 1962.

6 Björeman, Carl: ”Strategival och försvarskriser”, s 92 f, *Tidningen och världen. En vänbok till Olof Santesson*, DN, Borås 1998 och Björeman, Carl: *Soldat och general under kalla kriget*. Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek, Hallstavik 2005. Med fredsstrategi avses här vad Björeman i ”Strategival och försvarskriser” benämner utvecklingsstrategi i betydelsen att hushålla med försvarspotentialen i syfte att ställa stridskrafter till förfogande med rätt förmåga, i rätt tid och i rätt område.

- Hade vi en balanserad försvarsstruktur under studerad period? ⁷

I källmaterialet kan fyra olika doktriner identifieras nämligen *neutralitetspolitik-doktrinen*, *den allmänna värnpliktsdoktrinen*, *flygplansomsättningsdoktrinen* och *marginaldoktrinen*.⁸ Begreppet doktrin är svårdefinierat, men dessa doktriner kan närmast karakteriseras som säkerhetspolitiska doktriner, där neutralitetspolitik-doktrinen utgjorde en form av *överdoktrin*, närmast en dogm, som kom att styra det säkerhetspolitiska tänkandet. Att avvika från denna doktrin blev efterhand politiskt riskabelt.⁹ Marginaldoktrinen, som närmast var en anpassning till omvärldsrealiteterna, kom att utnyttjas av både statsmakterna och militärledningen om än i skilda syften. Nämnade doktriner var resultatet av politiska ställningstaganden som kom att starkt påverka beslutsprocesserna.

Krigsplanläggningsutvecklingen – kort presentation

Inledningsvis kommer den operativa krigsplanläggningen, som den utvecklades tiden 1945-1980, att kortfattat redovisas

varefter problemställningarna presenteras. Avslutningsvis görs några sammanfattande reflexioner.

Hösten 1944 genomförde överbefälhavaren (ÖB) Helge Jung, på uppdrag av regeringen, ett strategiskt bedömande benämnt *Strategisk studie rörande Sveriges försvar i det läge, som bedöms inträda efter det pågående krigets slut*. Studien var klar den 10 januari 1945. Det var en omfattande och mycket gedigen utredning. I juni 1945 beordrade ÖB att en ny krigsplanläggning skulle genomföras åren 1945/46, nämligen *krigsfall II: krig med Ryssland*. Den strategiska studien utgjorde också *ÖB:s riktlinjer* till de operativa cheferna. Delar av studien är känd då ÖB lät publicera boken *Vårt framtida försvar Överbefälhavarens förslag*, även benämnd *ÖB 47*.¹⁰ ÖB uttalar explicit i boken att det rådde konsensus mellan försvarsgrenarna vad gällde kapitel XII: ”Överbefälhavarens förslag”. Om konsensus rådde rörande innehållet i övrigt är oklart. Studien var klar innan kriget var slut och någon atombomb fällts. Trots detta gör ÖB i studien en i det närmaste helt korrekt framtidsbedömning. Två block skulle

⁷ Med balanserad försvarsstruktur avses här ett försvar där balans råder mellan uppgifter och resurser, utgående från hotbilder och risker, såväl när det gäller försvarsorganisationen som helhet som avvägningen mellan och inom försvarsgrenarna. Sak samma gäller också olika funktioner, som t ex logistik.

⁸ Dessa doktriner är inte alltid explicit uttalade eller beskrivna som doktriner, även om de fungerade som sådana.

⁹ På 1950-talet talades det öppet i politiska kretsar om behovet av hjälp utifrån i händelse av krig. Men efter den s k Hjalmarssonaffären 1959 blev detta efterhand allt mindre opportunt.

¹⁰ Även i boken *För Nordens frihet*, som ÖB lät publicera 1949, finns skrivningar som anknyter till den hemliga strategiska studien, även om detta inte direkt uttalas. Författare till denna bok är officiellt Malcom Murray och Stig Löfgren. Dåvarande generalstabskaptenen Stig Löfgren anses också ha skrivit huvuddelen av ”Överbefälhavarens förslag” och också varit huvudförfattare till ÖB:s strategiska studie.

Se Ehrensvärd, C A: *I rikets tjänst*, P A Nordstedt och Söner, Stockholm 1965.

komma att stå mot varandra, och Europas östra delar skulle komma att domineras av Ryssland. Finlands öde var osäkert, och en rysk ockupation av landet utslöts inte. Möjligen hade ryssarna även avsikten att kontrollera Östersjöutloppen, dvs att ta Danmark. Även delar av Nordnorge, bl a Narvik, kunde bli aktuella.¹¹ Sverige skulle i framtiden bli en randstat och Ryssland med sin ”väldiga krigsmaskin” dominera Östersjön. Hela den omfattande studien var förvånansvärt neutral i sina värderingar.¹²

En analys av hotbild och styrkeförhållanden genomfördes. ÖB utgick från vad som var *militärtekniskt* möjligt. Hotbilden var överväldigande, och Sverige kunde inte ensamt försvara sig under någon längre tid. Den *operativa princip* som ÖB lade fast var en *strategisk defensiv* byggd på ett segt djupförsvar, där handlingsfriheten skulle bibehållas genom att huvuddelen av våra stridskrafter så länge som möjligt förblev intakta. Allt i syfte att vinna tid och säkerställa bistånd utifrån. De strategiskt viktigaste delarna av landet skulle försvaras till det yttersta. Övriga delar kunde vi efterhand tvingas uppgå. Noggranna förberedelser i fred krävdes om hjälpen

utifrån skulle få någon effekt i tid.¹³ ÖB *viktat* således de olika tänkbara invasionsområdena. En kraftsamling blev nödvändig till *en* del av riket, ”där huvuddelen av våra styrkor kunna upptaga försvaret utan överhängande risk att successivt upprivas.” Med hänsyn till faran för överraskande krigsutbrott och svårigheterna att genomföra långa koncentreringsstransporter borde området också medge att krigsmaktens huvuddel efter mobilisering snabbt kunde samlas dit. Området måste också vara lämpligt beläget för att kunna ta emot hjälp från väst. ”Mellansverige, dvs landet mellan Dalälven och Bråviken samt vidare västerut i riktning Göteborg och Oslo” bedömdes uppfylla ställda krav. Här skulle huvuddelen av våra stridskrafter föra försvaret ”segare” än i övriga landet. Mindre styrkor ur de olika försvarsgrenarna skulle fördröjande försvara landet i övrigt. Detta skall dock inte tolkas som att ÖB från början avsåg att avstå från försvar i anslutning till gräns och kust, om tidsfaktorn tillät detta. Det är närmast ett slutläge ÖB beskriver. I områden som efterhand övergavs skulle ”fria kriget” föras, och civilt motstånd göras.

11 Det är mot denna bakgrund man skall se operationen ”Market Garden” – mer känd som Arnhemoperationen – under VK II:s slutskede. Det gällde att hålla ”ryssarna borta från Danmark”. Gavin, James M: *Krig och fred i rymdåldern*, Hörsta förlag, Uppsala 1958 s 94 f. Gavin var chef för den 82. luftburna amerikanska divisionen. Gavin slutade som trestjärnig general och senare debattör. Ryssarna ockuperade också Bornholm i krigets slutskede. Se också Lewis, Julian: *Changing Direktion. British Military Planning for Post-war Strategic Defence, 1942–1947*. Frank Cass, London 2003.

12 Studien behandlar t ex frågan om hjälp från Ryssland vid ett angrepp från Västmakterna. I händelse av hjälp från Ryssland bedömde studien att *vårt politiska oberoende snabbt skulle gå förlorat*. Ryssland var i praktiken det reella hotet mot Sverige.

13 Detta bekräftas explicit i det engelska KH-materialet, t ex C.O.S (51) 316 28TH MAY, 1951. NA. NPKA. (C.O.S. = Chiefs of Staff.)

ÖB:s slutsatser måste ses i skenet av det osäkra säkerhetspolitiska läget i Europa tiden närmast efter VK II. Några militärallianser fanns inte och i väst avrustade man. Även Ryssland avrustade men i avsevärt mindre omfattning. Ett anfall på Sverige kunde därför få karaktären av ett isolerat angrepp. Det kunde ta lång tid innan hjälp kom, om den kom. Vad som denna tid kunde ha verkat krigsavhållande var – förutom krigströtthet – USA:s monopol på kärnvapen. Det är i denna kontext man också skall se ÖB:s krav på partiella reformer när det gällde fredsutvecklingsstrategin. Den av ÖB på rationella grunder valda krigs- och fredsstrategin var konsistent.

Den krigsplanläggning som 1945/46 genomfördes kom i sina huvuddrag i praktiken att gälla till 1962. Den bestod av *alternativet II N* – anfall mot Övre Norrland och *alternativet II S* – anfall mot södra Sverige samt det ”studerade” *alternativet II C* – anfall mot Mellansverige.¹⁴ Ett samtidigt anfall mot både norra och södra Sverige uteslöts inte. Förberedelser för fördröjningsoperationer fanns explicit uttalat i uppgifterna till 2. armékåren i Övre Norrland. Senare gavs också order om förberedelser för fördröjningsoperationer från Skåne mot Göteborgs- respektive Jönköpingsområdet.

Försvarsbeslutet 1948 (FB 48) följde i stora drag ÖB:s förslag.¹⁵ Några nedskärningar blev i praktiken inte aktuella och principen om partiella reformer godtog. FB 48 lade dock fast att en angripare i det längsta skulle hindras att ”få fast fot på svensk mark” och ingen del av landet fick uppges utan segt motstånd. Även överrumplingsförsök skulle kunna mötas.¹⁶ Förberedelser i fred för mottagande av hjälp utifrån fick inte göras, inte heller planering för s k ”luckförsvar”.¹⁷ FB 48 desavuerar därmed *själva kärnan* i ÖB:s krigsstrategi, samtidigt som kraven på krigsmakten skärptes. Det var skillnad på en strategisk defensiv byggd på ett segt djupförsvar och förberedd hjälp utifrån, och en strategisk defensiv byggd på ett periferiförsvar och egna resurser. Statsmaktarnas beslut kom att få både försvarspolitiska och operativa konsekvenser, då sambandet mellan den av ÖB föreslagna krigsstrategin och fredsutvecklingsstrategin bröts, med negativa effekter som följde. Tolkat i operativa termer ställde FB 48 krav på större militära resurser. Detta torde ha varit en viktig orsak till den försvarsgrensstrid som nu bröt ut. FB 48 påverkade inte direkt den gällande operativa krigsplanläggningen, men fördröjningsoperationsstudierna i södra Sverige avbröts.

14 Krigsfallet II C var ännu inte aktuellt enligt ÖB då ryssarna saknade de marina resurser – bl a överskeppningstonnage – som krävdes för ett angrepp på Mellansverige. Alternativet II C studerades dock och viss planläggning genomfördes liksom även vissa befästningsarbeten.

15 FB = försvarsbeslut.

16 D v s strategisk kupp eller överraskande anfall.

17 I varje fall inte officiellt. Med ”luckförsvar” avsågs att vi medvetet avstod från att själva skaffa viss potential för krigföringen, t ex ett vissa vapensystem, och räknade med att ”luckan” skulle fyllas av en bundsförvant i händelse av krig.

FB 58 konstituerade en i någon mening ny operativ krigsplanläggning – krigsfall II SN, dvs försvar mot en samtidig invasion i norra och södra Sverige. En viss omfördelning av de grundtilldelade stridskrafterna gjordes från Övre Norrland till mellersta och södra Sverige.

1962 trädde en på *delvis nya principer* vilande operativ krigsplanläggning i kraft. Bakgrunden var främst kärnvapenhotet och flyghotbilderna. Planeringen gällde fortfarande *krigsfall 2*,¹⁸ som indelades i ett *grundalternativ och förstärkningsalternativen 2 S och 2 Ö*. Hotet mot Mellansverige var nu en realitet. VI. Militärområdet tilldelades redan i grundalternativet alla resurser som var avsedda för Övre Norrland. Någon ytterligare förstärkning planlades inte, flygstridskrafter undantagna.¹⁹ Cirka 30 procent av brigaderna utgjorde ÖB:s strategiska reserver och utgångsgrupperas skyddat. Flyget skulle skyddas genom utspridning och/eller berghangarer.²⁰ 1962 års operativa krigsplanläggning kom i praktiken i sina huvuddrag att gälla till 1979. Självfallet kom krigsorganisationen efterhand att förändras kvantitativt och kvalitativt. Nya krigsförband och vapensystem tillkom, andra utgick. Kvantitativt var trenden dock sjunkande, och vissa

förband blev efterhand omoderna.

År 1968 bröts den politiska enheten rörande försvaret. Både FB 68 och FB 72 ledde till relativt stora ekonomiska nedskärningar. Den operativa krigsplanläggningen hade ditills karakteriserats som ett balanserat periferiförsvar. Försvaret skulle påbörjas långt ut med fjärrstridskrafter, men kraftsamling skulle ske till gräns och kust. Fördröjningsstrider kunde bli aktuella, men förlorade områden skulle återtas.²¹

Inför FB 72 kom övervägandena att stå mellan två strukturer. Den ena prioriterade markstridskrafter och attackflyg, den andra sjöstridskrafter, attackflyg och luftförsvar. Resultatet blev en kompromiss. Den operativa förmågan skulle tillåtas nedgå några år och *kvantitet prioriteras före kvalitet*. Handlingsfriheten på sikt var viktig. Grundutbildningstiderna för de värnpliktiga skars ner. Djupförsvarstanken skulle nu förenas med någon form av kraftsamling till gräns och kust, men fortfarande krävdes ett balanserat försvar.²² 1973 anmälde ÖB att en ”annan operativ inriktning” krävdes, då bl a köpkraften kraftigt urholkats. Vi skulle dock fortfarande planera för ett djupförsvar med kraftsamling till gräns och kust, men huvuddelen av våra stridskrafter

18 Man går nu över från romerska till arabiska siffror.

19 I Försvarsstaben fanns dock utkast till planer för att vid behov tillföra ytterligare trupper till Övre Norrland, från Gävleområdet. Dessa blev dock inte föremål för någon koncentreringsplanläggning.

20 Den redan på 50-talet påbörjade byggnationen av berganläggningar för staber, baser, hangarer, skyddsrum, förråd m m fortsatte, till stora kostnader.

21 ÖB Fst 1966-06-06 H 310 - Opo 1967 och ÖB Opo 1973-10-15 KH 310 som gällde till 1979-06-30, HKV arkiv.

22 Cars m fl: *Svensk försvarspolitik under efterkrigstiden*, Probus förlag, Stockholm 1986 s 45 f.

fick inledningsvis inte slås ut. Om angriparen var för stark skulle försvaret fullföljas på djupet av vårt område.²³

Några övergripande förändringar i den operativa krigsplanläggningen innebar i praktiken inte FB 72. ÖB:s operationsorder, som gällde från 1974-07-01 till 1979-06-30, var i allt väsentligt en prolongering av operationsordern från 1962, givet de krigsorganisatoriska förändringarna, och uppgifterna till militärbefälhavarna (MB) var i huvudsak desamma som tidigare.²⁴

Under senare delen 1970-talet bedrevs ett intensivt operativt studie- och planeringsarbete i försvarsstaben. Arbetet i operationsledningen och på planeringssektionen karakteriserades dock av relativt ohöljda försvarsgrensstrider. Genom sina representanter i försvarsstaben slogs försvarsgrenarna för ”sin del av kakan”, knappast för någon gemensam krigsstrategi. ÖB och chefen för försvarsstaben (C Fst) synes inte heller ha haft kraft att ändra på detta.²⁵ Några väsentliga omavvägningar mellan försvarsgrenarna, vare sig relativt sett i ekonomiska termer eller faktiskt, kom inte till stånd. I praktiken blev det heller inte någon ny operativ inriktning.²⁶

Efter FB 77 gav ÖB 1978 ut order för det nya operativa krigsplaneringsarbetet

– ÖB OpV del 2 – gällande från 1979-07-01.²⁷ OpV bestod av fyra operationsplaner representerande olika omvärldslägen, samt en operationsorder som behandlade en överraskande krigsöppning. Huvudmotståndaren var WP, men en eventuell NATO-insats mot Sverige aktualiserades också, dock inte i form av någon operationsplan. I de flesta av operationsplanerna förutsattes vidare att vi hade mobiliserat och utgångsgrupperat, men lägen när så inte skett berördes också.

I princip skulle alla krigsförband, medeltunga attacken undantagen, grundtilldelas MB från början, i många fall dock med restriktioner. Stridskrafterna i de militärområden (milo) som inte dragits in i strid, utgjorde reserverna.²⁸ De skulle vara beredda att förstärka invaderade milon, vilket ställde krav på omgrupperingar under störda förhållanden. Planeringen avsåg ”våra stridskrafter. . . utnyttjande både för att möta, hejda och om möjligt slå en angriparens stridskrafter inom våra gräns- och kustområden och att försvåra hans fortsatta operationer” – d v s: både - och! Försvårandeoperationerna syftade till att ”försvåra framträngande” och ”kanalisera angriparen” i syfte att vinna tid. Om gynnsamma lägen uppstod skulle angriparen hejdas i

23 Ibid m fl, s 48. Se också Sköld, Nils: *Säkerhetspolitik strategi operationen*. Försvar i Nutid 4/89.

24 ÖB Opo 1973-10-15 KH 310, HKV arkiv.

25 Björemann, Carl: *Soldat och general under kalla kriget*, Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek, Hallstavik, 2005 s 204 ff.

26 Se bl a ibid och Pallin, Krister: *Sveriges militära satsningar: en översikt med förklaringar till perioden efter 1945*, FOA Rapport, 1998.

27 ÖB operativa verk del 2 – ÖB 1978-10-02 Opl 3 KH 310, HKV arkiv.

28 Op cit. Fotnot 25, s 212 ff.

bakre områden och ockuperade områden återtas. Respektive operationsplaner var relativt detaljerade där – förutom förutsättningar, överväganden, beslut i stort m m – även s k operationsfaser med tids- och resursförhållanden redovisades. Det är närmast fråga om ett underlag till order för MB:s egna operationsorder. Stödfunktionerna regleras dock direkt i orderform. Både planer för avvärjningsoperationer och fördröjningsoperationer skulle göras av MB, varför planerna blev många.²⁹

Operationsplan 1: Försvar mot WP i ett i huvudsak oförändrat militärpolitiskt läge.

Operationsplan 2: Försvar då WP disponerade hela eller huvuddelen av Finland.

Operationsplan 3: Försvar då WP disponerade hela eller delar av Danmark.

Operationsplan 4: Försvar mot invasion mot endera Norrland eller övriga delar av landet.³⁰

I de olika operationsplanerna fanns tre olika *resursfördelningsalternativ* nämligen alternativen *S + Ö*; *Ö + NN* och *S + V* samt *förstärkningsalternativen S* respektive *Ö*. Härtill kom i operationsplan 2 *förstärkningsalternativet NN* och i operationsplan 3 *förstärkningsalternativet*

V. OpV framstår som relativt komplicerat men också detaljerat, i den meningen att ÖB inte sällan detaljstyr MB både till tid och rum, samtidigt som mycket av samordningsproblematiken överlämnas till olika MB att sinsemellan klara ut.

Kommentar

De strategiska tankarna i ÖB OpV har skenbara likheter med ÖB Jungs strategiska studie från 1945, i den meningen att man talar om ett segt djupförsvar i syfte att vinna tid och att stridskrafterna inledningsvis inte fick förbrukas. Vad som skiljer är att avgörandet främst söks vid gräns och kust och att ingen hjälp utifrån får intecknas. Misslyckades avvärjningen skulle vi vara beredda att slåss över landets hela djup i förhoppning att kanalisera och matta ut fienden, för att sedan övergå till motanfall och om möjligt återta ockuperade områden. Motanfall med vad? Styrkorna vid kust och gräns hade med stor sannolikhet lidit förluster, kanske stora förluster, även om man tidigt övergått till fördröjningsoperationer. Sådana operationer är komplicerade och kräver förberedelsetid liksom stöd av bl a fältbefästningar. Disponeras ringa tid för förberedelser är fördröjningsstrid i praktiken lika med anfall, om än med begränsad målsättning.³¹ ÖB Jung uttalade 1945 att

29 Beroende på hur man räknar kan det röra sig om ca 40 olika planer. Rimligen bör dock flera av planerna varit att betrakta som "omfall", d v s planer vars huvuddrag gick att redovisa på exempelvis skisser som i sin tur utgjorde underlag till order. Att utarbeta fullständiga planer för kanske 40 olika hypotetiska alternativ torde inte ha varit meningsfullt.

30 Operationsplan 4 var i praktiken två planer som skulle planläggas i begränsad omfattning.

31 Se t ex AR II 1963 års upplaga.

den tidvinnande strategin syftade till att få hjälp utifrån. Detta sägs inte 1978. Vad var då syftet med att vinna tid? Att genom fördröjningsoperationer bara skjuta upp ett nederlag till priset av stora förluster i människoliv – militära som civila – synes inte särskilt rationellt, snarare oetiskt. I realiteten torde därför syftet varit detsamma som 1945, nämligen förhoppningen om en omsvängning i läget som kunnat möjliggöra hjälp utifrån, politiskt och militärt. Men detta fick uppenbarligen inte uttalas?³² Neutralitetspolitikdogm?

Sammanfattning av krigsstrategierna

Den övergripande operativa principen för krigsplanläggningen studerad tid var en *strategisk defensiv*.

1948: *Tidvinnande strategi*. Ett segt djupförsvar där Mellansverige slutligen skulle försvaras. Utgångsgruppering vid gräns och kust och i luftlandsättningsområden i Mellansverige. Hjälp utifrån *grundbult* i ÖB:s strategi. Efter FB 48: Hjälp utifrån får – i varje fall inte officiellt – planläggas i fred. I princip ingen förändring i utgångsgrupperingen. Avskräckningsdoktrin. Målen efter FB 48 i princip inte begränsade.³³

1958: Förskjutning av kraftsamlingen mot gräns och kust. Balanserat periferiför-

svar. Kvalitet och initialeffekt före kvantitet och uthållighet. Motstånd skulle kunna göras i *några månader*. Krav på hjälp utifrån kvarstår i ÖB:s riktlinjer. Avskräckningsdoktrin. Målen inte begränsade.

1962: Balanserat periferiförsvar. Uppgift till alla MB: avvärj invasion. Aktivt uppträdande. Tidvinnande strategi. Krav på hjälp utifrån kvarstår i ÖB:s riktlinjer, men tonas officiellt ner. Officiellt uttalas nu att Sverige är ”under /USA:s/ kärnvapenparaply”. Motstånd skulle kunna göras *fyra -fem månader*. Avskräckningsdoktrin. Målen inte begränsade.

1972: Uthållighet prioriteras före initialstyrka. Ett slags balanserat djupförsvar med kraftsamling till gräns och kust. Den operativa förmågan tillåts nedgå. Kvantitet före kvalitet. Förberedelser för hjälp utifrån förbjuds explicit. Isolerat angrepp beaktas inte längre i planläggningen. Om avvärjningen vid gräns och kust misslyckas, försvar på djupet. En form av avskräckningsdoktrin. Den från slutet av 1940-talet gällande försvarsdoktrinen överges nu i praktiken. Att i alla lägen försvara hela landet är inte längre möjligt. Målen är nu begränsade.

1979: I alla operationsplaner har MB uppgiften att ”försvara milot”, i operativa termer definierat som åtgärder för att:

32 Alla skrivningar om hjälp utifrån förbjöds explicit i regeringens anvisningar inför arbetet med FB 72, vilket inte hindrade att det i ÖB Opo – Opo 1973-10 -15 Opl KH 310 som gällde till 1979 - stod att ”i det längsta försvaras...områden till vilka tillförsel av förnödenheter kan ske och *militärt bistånd utifrån* (kurs här) kan ges med utsikt att bli verksamt”. Se också Sköld, Nils: ”Säkerhetspolitik Strategi Operationer”, *Försvar i nutid* 4/89 s 37.

33 Med målen avses här att avskräcka från angrepp i olika former och att försvara varje del av landet.

- möta, hejda och slå en angripare som anfaller mot och tränger in på vårt territorium.
- försvåra angriparens operationer inom hela vårt territorium.

Invasionsförsvar viktigaste uppgiften. Tyngdpunkten vid gräns och kust. Vid misslyckande; uthålligt motstånd på djupet. Syfte; att vinna tid. Någon form av avskräckningsdoktrin. Målen begränsade.

Sammanfattning

Krigsplanläggningen var i sina grunddrag i princip oförändrad studerad period. Krigsfall II/2 – krig mot SSSR/WP – och en defensiv strategi var styrande, liksom en mer eller mindre explicit uttalad kraftsamling till gräns och kust. Omfördelningen av grundtilldelade förband mellan de olika operationsområdena var förhållandevis små. Avvägningen mellan försvarsgrenarna var också i huvudsak oförändrad, både reellt sett i ekonomiska termer och faktiskt. Utvecklingen karakteriserades efterhand av minskande resurser och ett reducerat antal kvalificerade förband.

Reflexioner kring några problemställningar

All krigsplanläggning är just planer som man vet inte kommer att realiseras.³⁴ I ett verkligt läge måste en anpassning ske; operativ ledning måste utövas. Krigsplanläggningen byggde på förutsättningarna att *allmän mobilisering anbefallts*, att *mobiliseringstiderna innehölls* och att *koncentrering och uppmarsch kunde ske ostört*, dock inte vid överraskande anfall.³⁵ Den viktigaste förutsättningen var dock att *regeringen anbefalld mobilisering i tid*. I takt med samhällets ökade sårbarhet och beroende av teknik och specialister, torde regeringens benägenhet att tidigt anbefalla mobilisering under efterkrigstiden knappast varit större än under VK II.³⁶ Det är svårt att föreställa sig ett läge då mobilisering i stor skala skulle ha anbefallts, utan att ett angrepp uppfattats som omedelbart förestående eller redan inletts.³⁷ En förutsättning torde också ha varit att krig pågick i vår omvärld i kombination med att vi utsatts för en hård press. Att få regeringen att reagera bara på information från vår un-

34 Von Moltke d ä: "Man soll nicht in den Feind hinein disponieren"; von Manstein: "Kein Operationsplan reicht mit einer Sicherheit über das erste Zusammentreffen mit der feindlichen Hauptmacht hinaus. Nur der Laie glaubt...dass man...den ursprünglichen Gedankens zu erblicken kan...".

35 I 1978 års OpV uttalas i vissa operationsplaner att vi från början kunde tvingas genomföra transporter under störda förhållanden.

36 Se bl a, Wennerholm, Bertil (red): "Snabbare, högre och starkare?", *Vittnesseminarium luftstridskrafterna*. Försvaret och det kalla kriget (FOKK). Publikation nr 3. FHS, KÖMS, KKrVA Karlskrona 2005 s 88.

37 Både ÖB Jung och generalen C A Ehrensvärd framhåller att det under VK II inte sällan var förenat med stora svårigheter att få regeringen att tidigt fatta beslut om partiella mobiliseringar, i den utsträckning ÖB ansåg nödvändigt.

derrättelsetjänst var mindre troligt. Därom vittnar bl a tyskarnas anfall på Danmark och Norge den 9 april 1940. Vi hade veckor i förväg relativt tydliga indikationer på ett förestående angrepp, vilket inte hindrade att vi just denna dag demobiliserade den i Norrland befintliga fördelningen.

Geostrategiska överväganden

I ÖB Jungs studie görs en tydlig värdering av de olika landsdelarnas geostrategiska och operativa betydelse. Tog en angripare Sydsverige och/eller Norrland var det illa, men förlorade vi Mellansverige, då var kriget slut; "...att Sveriges definitiva erövring kan anses genomförd först om försvaret där brytes." Detta ger också en antydning om hur man i en utpressningssituation kunde tänkas förhålla sig. Hade man varit beredd att avstå från delar av Norrland och/eller Skåne om ryssarna ställt ultimativa krav? Frågeställningarna – aktuella under VK II – är ytterst av politisk karaktär. Risker för utpressning i form av terrorhot tas upp i Jungs studie, men även på 60-talet då bl a risken för atomvapenutpressning berörs.³⁸ De geostrategiska värderingar som Jung gjorde, återfinns senare inte direkt uttalat i det studerade källmaterialet. När det s k "fotförsvaret" lades fast 1948, synes det strategiska och operativa tänkandet

efterhand blivit mer statiskt. Någon direkt inbördes viktning av tänkbara invasionsområden görs inte vidare. De operativa resursförändringar som gjordes synes mer ha berott på minskande resurser eller haft kommunikationstekniska implikationer. De var inte i första hand resultatet av geostrategiska överväganden eller t ex förändringar i hotbilden. Inom försvarsgrenarna fanns också ett motstånd mot alla omavvägningar som uppfattades som negativa för den egna försvarsgrenen. Arvet, i form av t ex befästningar som Kalixlinjen, kan också ha bidragit till ett mer statiskt operativt tänkande. Någon av alla aktörer omfattad *gemensam krigsstrategi fanns uppenbarligen inte*, ett konstaterande som har bäring på hela studerad tidsperiod.

Omvärldskontexten

Ett isolerat angrepp på Sverige bedömdes under perioden som mindre sannolikt. I regeringens anvisningar inför arbetet med FB 72 ansågs det så osannolikt att det inte längre skulle beaktas. Även en strategisk kupp eller ett överraskande anfall bedömdes under huvuddelen av perioden som mindre troligt.³⁹ Risker för angrepp bedömdes närmast helt sammanhänga med ett krig mellan WP och NATO.⁴⁰ Trots detta är effekterna för vår del av ett

38 ÖB strategiska studie 1945. Se också Wiklund, Lars: "Den ryska björnen", i Zetterberg, Kent (red): *Hotet från Öster*; FHS ACTA B 5, FHS, Stockholm 1997 s 83-86.

39 Riskerna för t ex överraskande anfall analyserades bl a i SSP 60, och man kan finna formuleringar som att "riskerna bedöms komma att öka, under senare delen av 60-talet".

40 Det kunde komma före eller i samband med ett krigsutbrott i Europa eller under pågående operationer mellan WP och NATO, och skulle från vår – försvararens – synpunkt sannolikt uppfattats som ett isolerat angrepp, i den meningen att någon direkt hjälp inledningsvis kanske inte fanns att få.

sådant krig märkligt frånvarande i studier och planer. Man får närmast intrycket att det var fråga om en *tvåpartskonfrontation* mellan SSSR och Sverige?⁴¹ NATO hade troligen inte förhållit sig passivt om WP påbörjat en massiv uppladdning i södra Östersjöområdet, vare sig krig utbrutit eller inte.⁴² Ett angrep från detta område kunde riktas mot både Västtyskland, Danmark och Sverige, liksom i förlängningen Norge. Ett angrepp kunde också vara riktat enbart mot Västtyskland, Danmark och Norge, d v s NATO, där Sverige inte berördes.⁴³ En isolerad operation mot Sverige skulle å andra sidan ha utgjort ett allvarligt hot mot NATO:s nordflank.⁴⁴ Denna problematik är central. Trots detta skymtar den endast i de överväganden som görs i studerat källmaterial. NATO är oftast på något sätt *eliminerat* av WP i övervägandena. Sannolikheten för att vi i varje fall fått indirekt stöd av t ex NATO:s flygstridskrafter och ubåtar vid ett angrepp mot oss, var troligen relativt stor. Att helt avskärma en stort upplagd invasion över havet från NATO:s stridskrafter var inte ens WP mäktigt. Dessutom kunde SSSR aldrig

bortse från kärnvapenhotet. Måhända passade detta resonemang inte alla aktörer. En nedtoning av invasionshotet över havet hotade att rubba avvägningen mellan försvarsgrenarna, samtidigt som operativa överväganden där NATO spelade en mer central roll möjligen kunde ha uppfattas som ”i fred planerad hjälp utifrån”? Neutralitetspolitikdogm? En annan aspekt är att sådana slutsatser kunde leda till att vårt läge kunde uppfattas som gynnsammare, ett slags marginaldoktrintänkande som var riskabelt då det negativt kunde påverka den militära ledningens möjligheter att ställa krav på ekonomiska resurser från statsmakterna.⁴⁵ ÖB:s två viktigaste uppgifter var att söka verka för att största möjliga ekonomiska resurser kom krigsmakten till godo och att samtidigt söka forma en krigsmakt som var effektiv i både kris och krig, en svår balansgång som kunde leda till politiska bakslag.

Invasion över havet

Hur bedömdes då riskerna för en invasion över havet? En första analys visar att de bedömningar som gjordes – främst efter

41 Se Agrell, Wilhelm: *Fred och fruktan*, Historiska Media, Falun 2000, s 132.

42 I SOU 2002:108 bilaga 5 redovisas ett amerikanskt dokument från 1962 där det explicit uttalas att USA i händelse av ett isolerat angrepp från SSSR:s mot Sverige skulle: "...come to the assistance of Sweden as part of NATO or UN respons to the aggression". File 72 D 339 box 3. NA 2.

43 Att Danmark och Norge ockuperades var ett "värstascenarium" i ÖB Jungs strategiska studie. Det skulle med all sannolikhet ha inneburit att Sverige efterhand helt kommit under SSSR:s kontroll, utan strid!

44 Se f d engelskt KH material: C.O.S (53) 63 4TH FEBRUARI, 1953, NA Vol 17 B. NPKA.

45 Marginaldoktrinen var inte en konsistent doktrin. Den gick utmärkt att "manipulera" i olika syften. Skedde detta kunde bli en "lagom" hotbild konstrueras, något som utnyttjades både av statsmakterna och militärledningen, fast i olika syften. Marginaldoktrinen strider dessutom mot flera av krigskonstens grundsatser som t ex överraskning och kraftsamling. Angriparen eftersträvar just det oväntade. Därtill kommer att marginaldoktrinresonemanget inte minst för en småstat är i det närmaste omöjligt att planera.

1950-talet – sannolikt var starkt överdrivna. SSSR/WP disponerade inte under studerad tid kapacitet för en storskalig konventionell kustinvasion mot Sverige. Däremot fanns alltid risken för ett överraskande anfall eller en strategisk kupp. Det senare en fråga som bl a sammanhänger med SSSR:s riskbenägenhet och lönsamhetskalkyler. ÖB:s syn på kustinvasion utgick uppenbarligen från ett Normandietänkande, inte från det överraskande angreppet eller kuppenfallet, tyskarnas överfall på Norge till trots.⁴⁶ SSSR/WP:s marina resurser, specialtonnage och handelstonnage m m som disponerades för en invasion mot Sverige, var inledningsvis samma resurser som krävts för ett angrepp mot Västtyskland och Danmark vid ett krig mot NATO.⁴⁷ En stor operation på centralfronten hade sannolikt också ställt krav på sjöburna underhållstransporter – och därmed handelstonnage – från Baltikum till Östtyska hamnar, då spårvidden på SSSR:s järnvägsnät var en begränsande faktor. På 40- och början av 1950-talen disponerade SSSR ca 100 f d tyska landstigningsfarkoster och handelstonnage för att i en omgång överföra

tre – sex infanteridivisioner, beroende på mängden underhåll som medfördes.⁴⁸ De tyska landstigningsfarkosterna blev efterhand omoderna.

Enligt SSP 60 kapitel 3. 1963 krävdes obetingat specialtonnage för invasion mot en försvarad kust. Man bedömde 1963 att SSSR/WP med specialtonnage kunde landsätta ett motoriserat skytteregemente, eller tio motoriserade skyttebataljoner utan fordon och tung utrustning i en omgång. Med handelstonnage kunde därutöver ca fyra divisioner överskeppa i en omgång.⁴⁹ WP disponerade således inte erforderligt specialtonnage för en invasion. Detta krävde nybyggnation, och en omfattande utbildningsverksamhet som inte hade kunnat döljas. Tillförsel av specialtonnage på inre vattenvägar var möjlig, men tillgången var mycket begränsad.⁵⁰ Vid kuppanfall bedömdes främst handelstonnage utnyttjas för att åstadkomma överraskning och säkra hamnar. En stort upplagd invasion över havet, i kombination med landsättning av lufttrupp, var en mycket komplicerad operation som krävt tillgång på intakta hamnar liksom resurser för kontinuerligt

46 Se Op cit. Fotnot 25, s 215.

47 Se bl a Andrén, Krister: ”Om kriget kommit”, *Brobyggare. En vänbok till Nils Andrén*, Göteborg 1997, Clemmesen, Michael H : *Danmark i den kolde krig – En kommentar till DIIS udredning*, www.clemmesen.org/articles/, Op cit. Fotnot 25 s 215 och SOU 2002:108: bilaga 5, s 112. Uppgifter givna vid intervju med den polske f d premiärministern och generalen m m M Jaruzelski.

48 Fst/A nr H 34:7 ”Planläggning för krigsfall II S och II N” 19/6 1945, KrA.

49 Eventuellt måste också 50 tons kranpråmar medföras.

50 Förutom i Östersjön fanns i hela övriga SSSR specialtonnage för två regementen jämte två bataljoner, SSP 60. Nybyggnation kunde ske i anslutning till bl a inre vattenvägar men knappast utan att detta skulle upptäckas.

underhåll.⁵¹ SSSR kunde, som nämnts, inte heller bortse från kärnvapenhotet.

I mitten av 70-talet bedömdes WP för insats mot *hela* Skandinaviska halvön disponera två till tre marininfanteriregementen och handelstonnage för ca åtta motoriserade skyttedivisioner i en omgång. Härtill kom tre–fyra luftlandsättningsdivisioner.⁵² Fortfarande var specialtonnaget begränsat. Teoretiskt kunde naturligtvis alla dessa resurser insättas mot Sverige, men det framstår som mindre sannolikt om ett krig pågick mellan WP och NATO.⁵³ Ett hav som Östersjön är ett *formidabelt hinder* för operationer, inte tvärt om. Sedan slaget vid Hastings 1066 har England aldrig invaderats, tack vare havet. Om England haft landförbindelser med Europa är det sannolikt att både Napoleon och Hitler tagit England.

*En slutsats man kan dra är att den sannolikaste invasionsriktningen från SSSR:s sida vid ett storanfall initialt varit vår gräns mot Finland.*⁵⁴ En sådan invasion hade dessutom kunnat kombinerats med någon form av diversionsanfall mot Mellansverige från Finland och Åland och – när Danmark tagits – en invasion mot Sydsverige och Västkusten. I det utkast

till underlag för den genomgång med de operativa cheferna som chefen för försvarsstaben (C Fst), generalen Göransson höll den 1 februari 1961 uttalas explicit att kommunikationsväsendets ”utvecklingen i nordligaste delarna av Norge, Sverige, Finland och Murmanskområdet... kan medföra behov av praktiskt taget stående stridskrafter i den svenska fredsorganisationen vid norra landgränsen”.⁵⁵ Denna passus ströks av C Fst vilket är lätt att förstå. Ett sådant uttalande hade troligen inta bara hade fått ”de blå” att gå i taket utan också många inom armén, då stående förband sannolikt krävt nedläggning av fredsförband bl a i armén liksom en omstrukturering av krigsmakten i övrigt, och i förlängningen sannolikt också påverkat den allmänna värnplikten. Icke desto mindre fanns uppenbarligen dessa tankar i försvarsstaben. C Fst tryckte också hårt på vikten av beredskapsaspekterna i sin genomgång.

Armén och rörlighetsproblematiken

De militärgeografiska förhållandena var centrala i ÖB Jungs strategiska och operativa överväganden. Sveriges stora utsträckning i nord–sydlig riktning – mer

51 SSP 60 Kap 1.- 8. Bilaga 3: Fst/Opl 1 juli 1963 KH 310, HKV arkiv.

52 Fst 1977-08-04 KH 810 och MBÖ 1977-08-02 Sekt 1 KH 810, HKV arkiv.

53 Sverige var sannolikt inte något primärmål i sig. Se SOU 2002:108: uppgifter lämnade vid intervju med den polske f d premiärministern och generalen m m M Jaruzelski. Enligt amerikanske generalen James M. Gavin var invasioner över hav av Normandietyp helt uteslutet i kärnvapenåldern.

54 Avståndet från finsk-ryska gränsen till Haparanda motsvarar ungefär avståndet Haparanda - Umeå.

55 Anförandet gjordes med anledning av den nya krigsplanläggningen 1962 och såväl utkastet som det slutliga anförandet finns kvar, och kan jämföras.

än 160 mil fågelvägen – skapade operativa problem.⁵⁶ Landets lilla befolkning var också i stor utsträckning koncentrerad till tätorter och kustregioner i främst södra delen av landet.⁵⁷ Detta gällde även delar av industrin, bl a den krigsviktiga industrin, medan energiproduktionen mer och mer blev beroende av de norrländska älvarna. Sveriges ca 240 mil långa sjöflank kompenserade till del det ringa strategiska djupet i öst–västlig riktning. Avstånden över vatten i förträningingar som Norra Kvarnen, Ålands hav och Bornholmsgattet var dock relativt korta, i Öresund mycket kort. Även klimatförhållandena var operativt och taktiskt problematiska.⁵⁸

Till Övre Norrland fanns två järnvägar, Inlandsbanan och Norra stambanan.⁵⁹ Den stora transportkapaciteten fanns på den elektrifierade Norra stambanan, som

dock gick nära kusten och var sårbar för från öster anfallande flyg.⁶⁰ Vägnätet var på 50-talet inte av särskilt hög kvalitet, och till Övre Norrland dessutom begränsat. Järn- och landsvägarna till Övre Norrland passerar nio större älvar från Dalälven till Luleälven, med många konstbyggnader som broar och kraftverksdammar.⁶¹ Från Mälardalsområdet till sydligaste Sverige var läget bättre både vad gällde järnvägs- och landsvägnätet och avstånden kortare. Sjöarna Mälaren, Hjälaren, Vättern och Vänern kanaliserade dock alla nord/sydliga förflyttningar. Särskilt problematiskt var de få förbindelserna över Mälaren, i bl a Stockholm och över Södertälje kanal. Slogs dessa ut skulle både mobiliserings-, inrycknings-, koncentrerings- och utrymningstransporterna vid en samtidig mobilisering och utrymning av Stockholmsom-

56 Ser man t ex till bilvägsavståndet mellan Malmö - Kiruna studerad tid var det ca 188 mil. Motsvarande siffror för Kiruna - Stockholm var ca 131 mil och Stockholm - Malmö ca 62 mil. Bilvägsavståndet Stockholm - Arvika var endast ca 38 mil och Sundsvall - Östersund endast ca 18 mil. ”Vänder man på Sverige hamnar man någonstans i Neapelbukten!”

57 *Bra Böckers Lexikon band 22*, s 182 – 217. Som exempel kan nämnas att 1960 bodde ca 24 % av befolkningen i Övre-, Mellersta och Nedre Norrland (inkluderande Gävleborgs-, Värmlands- och Kopparbergs län) och 76 % av befolkningen söder därom. Motsvarande siffror var 1980 21,3 % respektive 78,7 %. 1930 bodde ungefär 51 % av befolkningen i tätorter och 49 % i glesbygd. 1980 var motsvarande siffror ca 83 % respektive 17%.

58 Att vintertid verka i subarktisk miljö i Övre Norrland ställer stora krav på förbandens utbildning och utrustning, krav som också begränsar möjligheten att utnyttja förband utbildade i södra Sverige i Övre Norrland, utan kompletterande vinterutbildning.

59 Från 1950 – 1972 lades ca 25 % av det svenska järnvägsnätet ned. Bl a blev efterhand delar av Inlandsbanan obrukbar från Kristinehamn till Mora. Endast sträckan Mora – Gällivare kunde trafikeras. Axeltrycket var lågt och hastighetsbegränsningar fick ofta införas till följd av bristande underhåll. Källa: det s k ”Milass-verket” under framtagande vid SJ/Banverket.

60 Eldtagna traktionsfordon är sårbarare än diesel- eller ångdrivna. Efterhand som flygets räckvidder ökade kom även Inlandsbanan att lättare nås av fientligt flyg.

61 Hade en större dammbyggnad slagits ut hade en flodvägskatastrof inträffat som sannolikt förstört de flesta konstbyggnader längs älvfåran. Studier av effekterna av dammkatastrofer gjordes vid försvarsstabens kommunikationsavdelning i samverkan med Vattenfall.

rådet, dramatiskt försvarats. Den viktigaste slutsats som drogs var att Sveriges mycket stora utsträckning i nord – sydlig riktning i kombination med de sårbara kommunikationerna, främst i Mälardalen men även till Norrland, medförde *betydande operativa problem*.

Ett samtidigt angrepp mot östra landgränsen och södra delarna av Sverige, i kombination med t ex ett diversionsföretag mot Mellansverige, hade tvingat oss att föra ett *två- eller trefrontskrig*, ett begrepp som märkligt nog inte återfinns vare sig i studier eller planer och inte heller användes på militära skolor.⁶² Möjligheterna att under störda förhållanden i rimlig tid omgruppera förband och förnödenheter mellan bl a mellersta Sverige och Norrland var starkt begränsade. Risken fanns att *armén kunde bli slagen ”styckevis och delt”*.⁶³

Många av arméns förband – t ex infanteribrigaderna – saknade organisatoriskt ingående operativ rörlighet, och i viss utsträckning också taktisk rörlighet.⁶⁴ På 1970-talet var man fortfarande till intet ringa del även beroende av järnvägarna för operativa förflyttningar, inte minst när det gällde stridsvagnar. Så sent som i slutet av 1970-talet kunde endast tunga stridsvagnar för ca en pansarbataljon – 24 stridsvagnar – förflyttas med hjälp av stridsvagntransportsläp.⁶⁵

Infanteribrigaderna cykeltolkade eller förflyttades med traktordragna personaltransportkärror.⁶⁶ Lastbilar och rekvirerade civila bussar kunde utnyttjas, men tillgången på fordon var begränsad. Ett antal arméförband var eller blev dock under perioden motoriserade, som t ex de hjulgående delarna i pansar-, artilleri-, luftvärns-,

62 Den operativa krigsplanläggningen utgick från tre operationsområden: Övre Norrland, Mellansverige och Skåne där tre till fyra fördelningar skulle utgångsgrupperas. Transformerar rent spontant denna utgångsgruppering till en europakarta kan som exempel dessa operationsområden motsvara en utgångsgruppering av en armékår mellan Östersjökusten och Warszawa, en mellan Wien och Gratz och en mellan Rom och Neapel. Denna jämförelse länder den till eftertanke.

63 Antalet personer som ingick i krigsorganisationen i Milo ÖN i alternativet 2 år 1973 var 138 740 man. (P-tabellstyrka)

64 Med strategisk och operativ rörlighet skall då förstås förband som med bilhastighet kan förflytta sig med egna organisatoriskt ingående fordon där soldaterna dessutom har ett rimligt skydd mot väder och vind. Taktisk rörlighet har förband som är försedda med t ex bandfordon (pbv, bv) och terrängfordon där truppen kan åka uppsuttna till utgångsläge för anfall, eller vintertid tolka efter t ex bandvagnar. Cykeltolkning efter traktorer eller enbart cykling ger också taktisk rörlighet. Men cykling är inte kraftbesparande i terräng där tolkning inte är möjlig.

65 ”Plan för koncentrerings- och omgrupperingstransporter 1978/80” 1979-04-12 Fst/K nr KH 310. HKV arkiv.

66 Cykeltolkning ökade infanteriet marschhastighet avsevärt på 50-talet och cykeln var kraftbesparande för taktiska förflyttningar i småbruten terräng med stigar, inte i tät skog. Cykeltolkningen var hela perioden omdiskuterad, då den redan i fredstid åsamkade olyckor, särskilt vid dåligt väglag. Saken blev inte enklare av att marsch som regel skulle genomföras i mörker, enligt AR II 1963. Se Zetterberg, Kent: ”Efterkrigstiden 1945-1994” i Rönneberg, L (red): *Arméns ledning Från Vasatid till nutid*, Probus förlag, Stockholm 1995.

ingenjör- och underhållsförbanden. I slutet av 1970-talet påbörjades motorisering av tio infanteribrigader – brigad 77.

Något transportflyg som kunde transportera krigsförband med tyngre utrustning fanns inte. Flygvapnet hade i slutet av 60-talet tre TP 84 Hercules som främst var avsedda för att sprida materiel till flygets krigsbaser. Antalet TP 84:or ökade i slutet av 70-talet till åtta.⁶⁷ I övrigt fanns endast ett mindre antal äldre transportflygplan lämpliga för transport av personal med personlig utrustning, t ex DC 3.⁶⁸ Helikoptrar tillfördes efterhand i begränsad omfattning alla försvarsgrenarna, men kapaciteten för personaltransporter var ringa.

Redan i ÖB Jungs studie 1945 framhålls, bl a med hänvisning till kommunikationernas sårbarhet till Norrland, behovet av transportflyg kapabelt att omgruppera hela förband med materiel. Även behovet av terrängfordon uppmärksammades.⁶⁹ Att Sveriges stora yta krävde en stor armé är bestickande. Men armén räckte kvantitativt ändå inte till för att klara ett två- eller trefrontskrig, där avstånden mellan operationsområdena kunde vara var 50 – 100

mil. De operativa och taktiska cheferna led som regel brist på krigsförband för att lösa sina ålagda uppgifter.⁷⁰ Fältförbanden i armén sakande också i stor utsträckning förmåga förflytta sig i det tempo en angripare kunnat. För att nå lokal överlägsenhet krävdes att en kraftsamling av stridskrafter kunde ske. Tidsfaktorn var då helt avgörande. Enda möjligheten att åstadkomma detta hade varit med *transportflyg* för operativa omgrupperingstransporter av fältförband, och organisatoriskt ingående terrängfordon för operativa och taktiska förflyttningar, liksom stöd av *helikopterförband* för personal- och materieltransporter. Detta var dock en dyr lösning som sannolikt krävt reduceringar och omstruktureringar i såväl arméns krigs- och fredsorganisation som i krigsmakten i övrigt, om kostnaderna skulle rymts inom disponibla ramar. En omavvägning både mellan och inom försvarsgrenarna hade krävts. Som exempel hade stridsflyget i flygvapnet troligen fått reducerats till förmån för transportflyg, alternativt hade armén fått organisera ett eget transportflyg. Delar av fältarmén hade då kunnat ges en hög operativ och taktisk

67 Norge hade 1970 tolv TP 84.

68 Efter kriget organiserades en flygtransportflottilj bestående av två divisioner utrustade med vardera tio tvåmotoriga plan av typ DC-3 eller Saab Scania samt åtta Norsemanflygplan avsedda främst för ransport av nyckelpersonal i t ex staber, och reservdelar. Dessutom fanns en tredje division som skulle använda ABA/SILAS (den svenska delen av SAS) tio långdistansflygplan, fyrmotoriga plan av typ DC-4 och DC-6. Dessa var främst avsedda för vissa internationella transporter. Se Annefalk, Anders: *Flygvapnet 1926 – 1996*, Klippan 1996.

69 Redan i AR II 1963 anges att infanteribrigad som uppträder i vägfattig terräng bör förstärkas med terränggående transportförband och helikopterförband.

70 I krigsplanläggningen fick närmast regelmässigt de ytor överskridas som rekommenderades i AR II, när det gällde lösande av olika striduppgifter. Detta gällde t ex brigader och bataljoner.

rörlighet. En utveckling mot ökad operativ och taktisk rörlighet framtvängades i slutet av 1970-talet då brigad 77 tillfördes terrängbilar, men rörlighetskraven fanns mycket tydligt uttalade redan på 1960-talet. Som exempel ställde kärnvapenhotet krav på utspridning av förbanden, och därmed också krav på att snabbt kunna samla dem.⁷¹

En slutsats som kan dras är att den relativt sett stora armén i någon mening kom att *stå i motsatsställning* till kraven på operativ och taktisk rörlighet.⁷² Den främsta orsaken var kostnaderna. Vi hade inte råd. Ett skäl var den stora och kostnadskrävande fredsorganisationen. De tankar som här förts fram vad gäller rörlighetsproblematiken kan framstå som radikala, sett med svenska ögon, men inte med amerikanska. Generalen Gavin, USA:s kanske mest erfarne officer när det gällde lufttrupper, framhåller speciellt vikten av transportflyg för transport av markstridskrafter och underhåll. Vidare skriver han: ”Flyg och markstridskrafter är liksom flyg och flotta oskiljbara. Den ena är en del av den andra.”⁷³

Den bristande förmågan till operativ och i viss utsträckning taktisk *rörlighet* utgjorde kanske en av de största svagheterna i den svenska armén studerad tid, inte minst med hänsyn till de militärgeografiska förhållandena?

Allmänna värplikten

Vid VK II:s slut var den svenska krigsmakten relativt välutbildad och förbanden i viss mån samtränade. Kvaliteten på materielen motsvarade dock den de stridande länderna i VK II haft 1939.⁷⁴ Den var till stor del omodern i alla försvarsgrenarna, och allvarliga brister fanns, t ex förmågan till pansarbekämpning.⁷⁵ Huvuddelen av infanteriet var fotmarscherande. Krigsmakten var för sin uthållighet också importberoende.⁷⁶

Försvarsminister Allan Vougt lät i mars 1951 översända en promemoria till britterna där han – något glättat – bl a redovisade den svenska krigsorganisationens omfattning och styrka liksom olika ryska anfallsscenarier och våra planer för att möta dem.⁷⁷ Den brittiska militärledning-

71 Se bl a AR II 1963 och Grenander, Gunnar: *Arméns eldkraft 1939 – 1995*. Nordstedts, Stockholm 1996.

72 Sverige hade inte insett vidden av svårigheterna att snabbt förflytta reserver från ett operationsområde till ett annat under fientligt flygtryck. Även vid gynnsamma omständigheter var sådana förflyttningar komplexa och svåra att genomföra, vilket krävde övning i fred. Tillgång på transportflyg och flygburet underhåll var också centralt. Källa: C.O.S (53) 63 4TH FEBRUARI, 1953. Vol 17 B. NA. NPKA.

73 Gavin, James M. : *Krig och fred i rymdåldern*, Hörsta förlag, Stockholm 1958, s 105-119.

74 SOU 947:72, s 142 f.

75 Något pansarvärn som ”bet” på de ryska stridsvagnarna T-34 eller JS-III fanns inte, förutom ett ringa antal – 83st – pansarvärnskanonvagnar m/43.

76 SOU 1994:11, s 263. Enligt analyser från början av 1950-talet var krigsmaktens importbehov för o m tredje krigsmånaden 73 000 ton materiel, främst ammunition, vapen och fordon. Därtill kom 122 000 ton drivmedel, bl a flygbränsle. I slutet av 1960-talet var siffran 250 000 ton, varav 80 % utgjordes av drivmedel.

77 SOU 1994:11, bilaga 13. I bilaga 13 återges promemorian in extenso.

en, Chiefs of Staff (C.O.S.), kommenterade i flera memoranda (memo) Vougts PM.⁷⁸ När frågan om den allmänna värnplikten och andra frågor nedan behandlas kommer kopplingar till C.O.S. hemliga memo att göras.⁷⁹

Om man med allmän värnplikt menar de värnpliktiga som var disponibla i krigsförbanden, hade Sverige studerad period i princip *inte allmän värnplikt*. Av en genomsnittlig årskull på ca 60 000 värnpliktiga – siffran varierade något över åren – inkallades årligen ca 49 000 man, varav 36 500 till armén. Redan vid mönstringen föll på 1970-talet ca 12,5 % bort av bl a medicinska och sociala skäl, liksom vapenvägran (3%). Under grundutbildningen föll i snitt lika många bort, en siffra som över åren tenderade att öka. Ca 25 % av en värnpliktskull blev därför aldrig grundutbildad. Efter genomförd grundutbildning försvann ytterligare ca 10 % som aldrig krigsplacerades; 10 000-tals värnpliktiga hamnade i den s k ”sumpen”. Totalt föll således ca 35 % av de värnpliktiga årligen bort. En orsak var överutbildning. Utbildningsorganisationen bestämdes i första hand av värnpliktskullarnas storlek, inte

av krigsorganisationens krav.⁸⁰ Krigsförbanden skulle vara fullt användbara direkt efter mobilisering. Utbildningsnivån på de värnpliktiga sammanhänge bl a med grundutbildningstidernas längd och antalet genomförda KFÖ. År 1941 ansågs 12 månaders grundutbildning krävas, i regel följt av 6 månaders beredskapstjänst. Efter VK II sänktes tiden för grundutbildningen till 9 månader för att på 1950-talet öka till 10 månader, med repetitionsutbildning var sjätte år. VU 60 differentierade och omfördelade utbildningstiderna.⁸¹ Den kortaste grundutbildningstiden blev 8.5 månader. Härtill kom fem förkortade KFÖ vart fjärde år. Systemet belastade dock hårt utbildningsorganisationen, särskilt som befälsbrist rådde. I FB 72 förkortades utbildningstiden ytterligare till 7.5 månader för huvuddelen av de värnpliktiga, den s k B-utbildningen, och i Prop 1972:75 angavs att utbildningsmålen måste sänkas. Med fria lördagar, långa julleddigheter och annan ledighet blev grundutbildningstiden i praktiken ca 6.5 månader, d v s internationellt sett mycket kort.⁸² Kraven på krigsförbanden sänktes. De skulle endast vara användbara i huvuduppgiften efter

78 Det PM som gick till Sverige var artigt, men i sak doldes inte de brister man ansåg vidlåde den svenska krigsmakten. Den version som bl a gick till SHAPE var skarpare i sina formuleringar.

79 Se C.O.S - (51) 316 28TH May, 1951 och (53) 63 4TH februari, 1953. NA. NPKA.

80 Se Hansson, Lars: ”Värnplikt i teori och praktik”, *Svensk Profil Försvar i framtid*, Malmö 1976.

81 ”Värnplikten, Betänkande av 1960 års värnpliktsutredning (VU 60)”, SOU 1965:68. I kraft 1966.

82 För att ge relief till 7.5 månaders utbildning kan nämnas att när försök med 5 månadersutbildning gjordes i början på 90-talet nåddes varken i armén eller i kustartilleriet målen för kompani. Försöken avbröts också av regeringen.

mobilisering, och kompletterande utbildning krävdes.⁸³ Än mer anmärkningsvärt var att man även sänkte utbildningstiderna för de värnpliktiga officerarna och underofficerarna från 18 respektive 15 månader, till 12 månader. De värnpliktiga plutoncheferna var ”ryggraden” i arméns krigsförband. Endast ca 3 % av befälet var aktiva, en internationellt sett mycket låg siffra. På 50-talet, i en enklare organisation och ett lägre stridstempo, krävdes 21 månader för att utbilda en värnpliktig officer.⁸⁴ Engelsmännens uppfattning var att det krävdes 18 månaders utbildning av de värnpliktiga innan de var fullt användbara i fältförband; 12 månaders grundutbildning följt av 6 månaders förbandsträning, d v s samma bedömning som vi hade gjort 1941. Därutöver krävdes enligt C.O.S. memo tre–sex månaders samträning av brigader och divisioner, innan de blev fullt stridsdugliga.

I efterhand framstår dessa beslut som märkliga. Samtidigt som man sänker utbildningstiderna och målsättningen för fältförbanden, och i besparingssyfte inställer KFÖ, lägger man 1978 fast en operativ planläggning som i praktiken höjer kraven på fältförbanden. Brigaderna skulle nu kunna uppträda i alla delar av

landet, även under vinterbetingelser.⁸⁵ Krigsförbandens huvuddel var inte stridsdugliga direkt efter mobilisering, inte ens i huvuduppgiften. Sambandet mellan den operativa krigsplanläggningens krav och utbildningskraven hade gått förlorat. Man tog stora risker. Eller trodde man att man skulle få tid för kompletterande utbildning och samträning av förbanden efter mobilisering, koncentrerad och uppmarsch, liksom tid för de ca sex veckor som minimum krävdes för utbyggnad av fältbefästningar, skottfältsröjning mm vid gräns och kust, inkluderande omfattande transporter av bl a cement och timmer? Tid torde ha varit något en angripare med alla medel *sökt förneka oss*.

Högre och lägre regional ledning

Avsaknaden av rörliga fältstaber för ledning av högre förband var en fråga som togs upp i C.O.S. memo. Vi förlitade oss när de gällde de högre ledningsnivåerna främst på områdesbundna militärbefäls- och försvarsområdesstaber, sedan armékårsstaberna efterhand fasats ut runt 1950. Vår ledningsorganisationen var därför alltför *områdesbunden och statisk*. Detta är enligt mitt förmenande ett tänkvärt påpekande, som accentuerades genom

83 Hkv/Gem/Pers 1994-08-01. Studien U7:1992/1993 ”Värnpliktsutbildningstider”. HKV/GEM/PERS 1994-08-01. I Tyskland ansåg man som exempel att krigsförband, sammansatta av deltidsanställda soldater och värnpliktiga med 12 månaders grundutbildning, krävde 10-12 veckors kompletterande utbildning för att ”nötdorftigt” vara krigsanvändbara.

84 Se Wallerfelt, Bengt: *Si vis pacem- para bellum*. Stockholm 1999. Senare på 70-talet ökades tiden för de s k kompanibefälsuttagna – värnpliktiga fänrikar – till 15 månader.

85 Brigadernas huvuduppgifter var som regel anfall. Rent generell var brigaderna inte samtränade och utbildning i fördröjningsstrid liksom t ex strid i ort, försvar och fältarbeten, medhans som regel inte.

integreringen av Milo-staberna på 60-talet och utbyggnaden av G-platser i berg för i princip alla Milostaber och ca 50 % av försvarsområdesstaberna. Milo-staberna utövade under ÖB operativ ledning av bl a markstridskrafterna, men även ledning av t ex underhållstjänst och transporter. Därutöver skulle Milo-staberna i praktiken utöva taktisk ledning, d v s samordna fördelningarnas och försvarsområdesbefälhavarernas förbandsstrid. Antalet fördelningar kunde uppgå till fyra – i undantags fall t o m fler – inom ett militärområde. Allt detta skulle göras från en G-plats som kanske var belägen 20 mil eller längre från ett operationsområde. Dessa G-platser var dessutom med stor sannolikhet kända av angriparen och därmed sårbara, inte bara för attacker från luften utan också för sabotage. Vidare var det osäkert om MB kunde utöva taktisk ledning. Hade MB i tid fått ett sådant underlag att samordning över huvud taget varit möjlig, chefsbesök inte att förglömma?⁸⁶ Frågan är om inte de tre *armékårstaberna* borde ha bibehållits direkt under MB för taktisk ledning av bl a fördelningarna. Detta skulle i och för sig ha inneburit att ytterligare en ledningsnivå tillskapats, men sannolikt hade den nackdelen uppvägs av fördelarna. Armékårsstaber kunde dessutom med fördel ha varit organiserade redan i fred, om än reducerade, med krigsplanläggning som huvuduppgift, medan MB koncentrerade

sig på den rent operativa planläggningen och ledningen.⁸⁷

Flygunderstöd – "Close air support"

Spontant är det förvånande att armén inte ställde högre krav på direktunderstöd av taktiskt flyg. "Close air support and air supply are fundamentals in modern war."⁸⁸ Direktsamverkan mellan arméstridskrafter och flyg borde ha varit rutin, inte minst med hänsyn till de mycket stora avstånden mellan de troliga operationsområdena och den närmast konstanta bristen på tung eld som förelåg på fördelnings- och brigadnivå. Som skäl för rådande förhållanden anfördes inte sällan att flyget skulle göra mest nytta, även för armén, genom att slå mot en invasionsstyrka, till sjöss eller bortom landgränsen. Detta motiv hade ägt en viss relevans om det varit troligt att flyg- och marinstridskrafter skulle ha kunnat förhindra eller på ett avgörande sätt försvaga en invasion, vilket det inte var. I ÖB:s operationsorder uttalas explicit att attack- och jaktflyg skulle understödja arméstridskrafterna i strandförsvaret och vid gränsen. Den samverkan som krävdes kunde ske först på fördelningsstabsnivå, då en samverkansgrupp ur flygvapnet anslöt till fördelningsstaben. På lägre nivåer fanns inga möjligheter att snabbt "ropa in flygunderstöd och ange måldata". Vidare var utbildningsståndpunkten hos den vanlige infanteriofficeren – kompanichefen,

86 T ex sabotage mot kablage till sändarplatser och eldöverfall på avlösningstransporter till och från G-platserna.

87 C.O.S. (53) 63 4TH FEBRUARI, 1953, Vol 17B, NA. NPKA och op cit. Fotnot 25, s 255.

88 C.O.S. (53) 63 4TH FEBRUARI, 1953, NA. NPKA.

bataljonchefen och brigadchefen – låg eller obefintlig, när det gällde samverkansrutiner med flyg, och någon utrustning som skulle ha möjliggjort direkt samband fanns inte på dessa nivåer, vilket var frustrerande för många arméofficerare. Det finns skäl att påminna om att det var just den rutinmässiga samverkan mellan ”stridsvagnen och flygplanet”, som var själva grundbulten i tyskarnas s k blixkrigskoncept. Sak samma framhåller den ovan nämnde generalen Gavin. Direktsamverkan mellan det taktiska flyget och arméförbanden under VK II hade varit förutsättningen för framgången i strid, då bl a de amerikanska stridsvagnarna var underlägsna de tyska Tigerstridsvagnarna. Gavin ansåg också att det var ett misstag att efter VK II att göra flygvapnet till en självständig försvarsgren i USA, något man bittert fick erfara i Koreakriget.⁸⁹

I Sverige ”skröt” vi närmast, som försvarsminister Vougt, med vårt stora flygvapen; 1000 stridsflygplan enligt Vougt s PM. Men att man inte kan värdera styrkan hos ett flygvapen genom att bara räkna flygplan är närmast en truism. Det svenska flygvapnet hade också svagheter, bl a när

det gällde tillgången på ammunition och vapen, som t ex 30 mm automatkanonammunition, raketer och senare robotar, liksom bränsle.⁹⁰ Härtill kom det sårbara stridsledningssystemet.⁹¹ Måhända var det ett felaktigt beslut att göra flygvapnet till en självständig försvarsgren 1925?

Mobiliserings- och beredskapsproblematiken

Avslutningsvis några ord om mobiliseringsproblematiken. Både engelsmännen och amerikanerna tvivlade på vårt mobiliseringssystem, bl a för att vi i fred saknade stående förband som kunde ”fördröja” angriparen, tills mobiliseringen var klar. Flygförband var i denna situation särskilt viktiga.⁹² Armén saknade i princip helt beredskap i fred, förutom under de korta repetitionsövningsperioderna och de tider på året då ineliggande ålderklass i huvudsak var färdigutbildad. Sak samma gällde kustartilleriet. Flottan var en utbildningsflotta med relativt låg beredskap stora delar av året och med ett antal fartyg i ”malpåse”. Dessa krävde rustning och var dessutom beroende av mobiliserande besättningar.⁹³ Flyget hade en viss men

89 Gavin, James M.: *Krig och fred i rymdåldern*, Hörsta förlag, Uppsala 1958.

90 Som exempel kan nämnas att 1956 hade flyget ammunition till sina 30 mm automatkanoner för 0.04 krigsmånader. Uppgifterna finns i ÖB:s s k ”hemliga pärmar”. Uppgiften redovisades vid en föredragning för regeringen som C Fst generallöjtnant Swedlund gjorde 1956.

91 Även flygvapnet bör ha haft bristande erfarenhet att samverka med arméförband. För direktsamverkan krävdes förutom sambandsmedel och gemensamt kartunderlag också olika geodetiska data, liksom samträning i fred.

92 Se bl a C.O.S (53) 63 4TH FEBRUARI, 1953, Vol 17B. NA. NPKA.

93 Se t ex, Fältström, Herman (red): *Rätt sort, kom för sent och var för få*, Vittnesseminarium marinen 8 juni FHS2004.

begränsad insatsberedskap i fred, dock sårbar innan en utspridning till krigsbaser skett.⁹⁴ För skydd av mobiliseringen fanns, förutom fredsorganisationens resurser, hemvärnet.

För att ÖB snabbt skulle kunna höja beredskapen med fredsorganisationens resurser infördes i början av 1960-talet två s k beredsskapsteg: ”Lystring” och ”Givakt”. Vidare hade vi två förberedda alternativ för partiell mobilisering; alternativet ”Mindre” (max 50 000 man) och alternativet ”Större” (max 200 000). Vad gällde mobiliseringstiderna fanns förband med korta mobiliseringstider, t ex 24 timmar, men en stor del av arméns fältförband hade mobiliseringstider på 48 till 60 timmar. Allt på papperet och i ostörd miljö. En svaghet, som redan C.O.S. påpekade, var att de i krigsförbanden ingående organisationsbestämmande fordonen till ca var 85 % uttagna civila fordon. Inom totalförsvaret rådde dessutom konkurrens om uttagna fordon, inte minst 5 tons lastbilar. På 1960-talet började utvecklingen gå mot långtradare och mindre lastbilar för terminaltransporter. Resultatet blev att man tenderade att ta ut långtradare som ersättning för 5 tons lastbilar och då släpen inte kunde hanteras taktiskt ställdes dessa av, och därmed ca 60 % av lastkapaciteten. En annan svaghet var förrådsställningen av krigsförbanden. Mobiliseringsmaterielen spreds efterhand ut i 1000-tals mobilise-

ringsförråd över stora delar av landet. Detta var en god tanke föranledd av lufthotet, men en mycket dyr och arbetskrävande lösning, bl a när det gällde ajourhållande och underhåll av materielen i förråden, något som hårt belastade mobiliseringsmyndigheterna. Främst i glesbygd blev det också, i takt med urbaniseringen, allt svårare att finna lämpliga förrådsbyggnader, och risken för sabotage ökade då sannolikt många förråd efterhand blev kända av en presumtiv angripare. Redan en samtidig allmän mobilisering, utrymning och undanförsel, utan fientlig motverkan, hade varit förenat med stora svårigheter och ställt mycket höga krav på allt från organisation, samverkan och ledning och lett till en mycket hård belastning på hela samhällets transportapparat. Skulle detta dessutom genomföras under störda förhållanden hade problemen självfallet blivit större och genomförandet tagit mycket lång tid, och tid var det som en angripare med alla medel skulle försökt förhindra att vi fick. En dellösning hade varit i fred stående förband i alla försvarsgrenarna, vilket hade krävt ett nytänkande. Både Norge och Danmark hade stående förband. Tänkte de fel?

Avslutande reflexioner

Flera indikationer i det empiriska materialet finns som pekar på att de ovan nämnda doktrinerna – neutralitetspolitikdoktrinen,

94 SOU:2002, bilagedel, bilaga 5: Briefing av USA:s ambassadör Holland i april 1970 rörande det svenska försvarsetablisementet. Där framhölls bl a att flygvapnet var särskilt sårbart under sommarmånaderna och juluppehållen genom de liberala semester- och ledighetsreglerna. Ett förhållande som för övrigt rådde i hela krigsmakten sedan 70-talet. (Förf anm).

allmänna värnpliktsdoktrinen, marginaldoktrinen och flygplansanskaffningsdoktrinen – efterhand ledde till ett försvar i obalans, som till delar också var omodernt och otillräckligt utbildat. Neutralitetspolitikdoktrinen förutsatte ett försvar som vi i längden inte hade råd med. Vi saknade resurser att ensamma för någon längre tid försvara vårt land. Målen i FB 48 – det s k ”fotförsvaret” – var orealistiskt högt ställda. Vidare åstadkom doktrinen något som närmast kan liknas vid en form av tankeförbud. Det var förenat med risker att ifrågasätta neutralitetspolitikdoktrinen för såväl politiker som militärer. Allt sammantaget ledde för krigsmaktens del till i det närmaste ohöjda försvarsgrensstrider, men även till strider inom försvarsgrenarna. Någon av alla aktörer *omfattande krigsstrategi fanns i princip inte*, och intresset för en sådan i regeringen – försvarsdepartementet – var mestadels mycket begränsad. I stället kom i inte ringa utsträckning ekonomiska och fredsorganisatoriska frågor liksom materielfrågor att främst uppta den militära ledningens tid, där konkurrensen om resurser var ett framträdande drag. För ÖB synes huvuduppgiften ha varit att, när nedskärningarna började i slutet på 1960-talet, söka ”övervintra” i förhoppning om bättre tider. Detta är bl a konsekvenserna av FB 72 ett exempel på.

Den allmänna värnplikten var en ”helig ko”. Den var dyr då den krävde en stor utbildningsorganisation. Den ledde också till överutbildning, trots att vi egentligen aldrig hade en allmän värnplikt, som den ovan definierats. Nerdragningen av grund-

utbildningstiderna, i kombination med inställda repetitionsövningar på 70-talet, var ett stort risktagande. Konsekvenserna för såväl krigsförbanden som de enskilda soldaterna hade kunnat bli förödande, om vi inte fått en lång ”nådatid”, särskilt som de högre förbanden i regel inte var samtrimmade och samövade. Flygplansanskaffningsdoktrinen har här inte berörts. Men den relativt snabba omsättningen av våra flygplan i allt kortare serier var i första hand inte styrt av någon krigsstrategi, utan ytterst av sysselsättningspolitiska skäl. Flygplanstillverkningen genererade mycket stora synergieffekter, från sysselsättning av kvalificerade forskare till många arbetstillfällen, inte bara vid SAAB, utan kanske främst hos de många underleverantörerna.

Marginaldoktrinen slutligen blev något av ”räddningsplankan”, då den möjliggjorde att vi kunde anpassa hotet till våra förutsättningar, d v s konstruera en ”lagom” hotbild där vi hunnit mobilisera, utgångsgruppera och förbereda oss i övrigt innan angreppet kom, något som en presumtiv angripare sannolikt med alla medel sökt förhindra. Självfallet fanns mycket som var bra i försvaret. Men den verkliga trösten för ett ”tigerhjärta” är trots allt att det sannolikt inte stod så mycket bättre till i andra krigsmakter, inklusive den presumtive angriparens. För detta talar t ex Sovjets nederlag i Afghanistan i slutet på 80-talet och kriget i Vietnam. Dessutom blev det aldrig något krig. Krigsmakten löste sin huvuduppgift?

Summary

Security policy and operational-level war planning 1945-1980

Reflections on some problems

Inaugural lecture presented to the Land Warfare Section of the Royal Swedish Academy of War Sciences on the 22nd November 2005 by Lieutenant-Colonel (ret) Bengt Wallerfelt, M.A.

Based on empirical data from my own research on Swedish operational-level war planning 1945-1980, focus is placed on a number of issues that appear to be of particular interest in a war planning perspective. Initially, a hypothesis is presented, as well as some questions together with the doctrines that had an impact on war planning in the period studied. Among these is the so-called doctrine of neutrality policy, which over time almost became a dogma. Thereafter comes a presentation of, and short comments on, war planning and war strategies during the period in question, with supreme commander Helge Jung's "Strategic study 1945" used as a point of departure. This is followed by reflections on aspects brought to light by brief analyses of selected problem-areas.

The problem-areas commented on are: *Geo-strategic considerations; The international context; A sea-borne invasion; The army and the problem of mobility; Universal conscription; Command at the*

higher and lower regional level; Close air support; and Problems related to readiness and mobilization. This is a first attempt at problematization, and the comments made should not be seen as final interpretations.

Finally, there are some reflections on the likely influence of doctrines, as well as on the fact that there seems to have been – during the period in question – a lack of a strategy for war accepted by all actors. Instead, there were numerous inter-service fights, where the ultimate aim appears to have been to maximize the share of resources allotted to the own arm of service. The result was over time armed forces that were out of balance.

Despite this, there were also many scores on which the Swedish armed forces did well, and they were hardly alone in having problems. A quick glance on conditions abroad shows that many other armed forces, among them the USSR's – suffered from weaknesses and faults.